

METODOLOŠKI PRIRUČNIK ZA SVAKOGA?

Dragan Popadić, Zoran Pavlović i Iris Žeželj: Alatke istraživača: metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama, Beograd: Clio, 2018, 676 str.

Napisati kvalitetnu knjigu o metodologiji naučnoistraživačkog rada u društvenim naukama, veliki je izazov za autora. Još je veći izazov napisati knjigu koja će istovremeno biti zanimljiva iskusnim istraživačima, ali i razumljiva i atraktivna laicima koji žele da unaprijede načine spoznaje svijeta oko sebe. Čini se da bi knjiga „Alatke istraživača: metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama“ mogla biti jedna takva knjiga. Napisana od strane tri socijalna psihologa, Dragana Popadića, Zorana Pavlovića i Iris Žeželj, objavljena 2018. godine u Novom Sadu, ova knjiga bavi se najznačajnijim metodama i tehnikama korištenim u savremenim društvenim istraživanjima.

U posljednje vrijeme prisutan je trend sve veće saradnje istraživača iz različitih oblasti, ali i potrebe za interdisciplinarnim istraživanjima. U takvim uslovima, ova knjiga ima potencijal da doprinese poboljšanju komunikacije među istraživačima, tako što pruža dijeljeno znanje o metodama i tehnikama koje su zajedničke za sve društvene nauke. Knjiga se sastoji iz sedamnaest poglavlja, od kojih prvih šest čitaocima pruža uvid u osnovne (pret)postavke metodologije društvenih nauka, dok ostala poglavlja u knjizi prikazuju specifične metode i tehnike korištene u društvenim naukama.

Šta je to što nauku izdvaja od drugih načina traganja za istinom, te zašto je naučno saznanje superioran, ali ne nužno i jedini put

spoznaje, pitanja su kojim se autori bave na početku prvog poglavlja (str. 21–34). Ove, u većini slične literature, kompleksno predstavljene ideje autori su uspjeli da prikažu pristupačno, tj. kroz ukazivanje da naučnoistraživački rad podrazumijeva nužno jedinstvo između razuma i empirije. Važna poruka autora jeste da su objektivne procedure važne, ali da je potrebno voditi računa o tome da se izbjegnu zamke scijentizma, odnosno slijepo vjerovanje da je nauka jedini izvor znanja i da je naučno znanje neprikosnoveno.

Drugo poglavlje (str. 35–57), „Istraživanje – od koncepata do podataka“ upoznaje nas sa apstraktnim pojmovima koje koristimo da reprezentujemo stvarnost. Ukazuje nam na mogućnost postojanja nesklada između naučnih i laičkih pojmova, ali i problematičnost postojanja istih termina unutar različitih teorija, navodeći da „jedini lijek protiv pojmovne i terminološke zbrke jeste definisanje ključnih termina“ (str. 37). Poglavlje nas dalje vrlo kratko uvodi u podjelu podataka na kvalitativne i kvantitativne, dok je ostatak poglavlja posvećen detaljnom razmatranju varijabli. Autori pojmovno razdvajaju koncepte i varijable, a potom razjašnjavaju moguće međudnose varijabli, kao i njihove podjele prema različitim kriterijumima. Poglavlje se završava važnim razmatranjem operacionalizacije varijabli, kao postupka kojim se stvaraju pretpostavke za realizaciju naučnog mjerenja.

Vrste naučnih istraživanja temeljno su obrađene u trećem poglavlju (str. 58-116). Značaj ovog poglavlja za istraživače autori argumentuju već u prvim redovima teksta, navodeći da istraživači treba da budu upućeni u to koje im sve vrste istraživanja stoje na raspolaganju i da budu svjesni toga da izbor i odluka o vrsti istraživanja određuju dalje korake u planiranju i realizaciji istraživačkog procesa. Autori navode i detaljno objašnjavaju šest različitih načina podjele istraživanja, a to su: kvantitativna i kvalitativna, istraživanja prema ciljevnima, istraživanja prema dizajnu, istraživanja na primarnim, sekundarnim i tercijarnim podacima, eksploratorna i konfirmatorna istraživanja, te bazična i primijenjena istraživanja.

Četvrto poglavlje (str. 117-149) nosi naziv „Istraživanje kao oblik društvene prakse“ i čitaocima daje uvid u to da nauka nije samo proces spoznaje niti skup znanja koji je ishod tog procesa, već i oblik društvene prakse – djelatnosti kojom se profesionalno bave naučnici. Autori naglašavaju činjenicu da je nauka za naučnike istovremeno individualni, ali i kolektivni poduhvat jer „napredak nauke je kolektivno djelo velikog broja pojedinaca“ (str. 117). U dijelu o etičkim razmatranjima autori nas upoznaju sa etičkim principima koje je neophodno poštovati prilikom istraživanja, a koji su često dovedeni u pitanje. Etički principi podijeljeni su u dvije kategorije, u zavisnosti od toga da li se odnose na ophođenje prema ispitanicima ili na etičko saopštavanje rezultata istraživanja. Pored toga, komunikacija u toku istraživanja, na relacijama naručilac–istraživač, istraživač–ispitivač, ispitivač–ispitanik, kojoj se drugdje u metodološkoj literaturi često ne posveti dovoljno pažnje, detaljno je opisana u ovom poglavlju. Razmotreni su problemi u komunikaciji, a ono što je još važnije, istraživačima

su date konkretne preporuke kako nespornu prevenciju, a ukoliko nastanu, kako ih i riješiti.

Petim poglavljem (str. 150-198) pod nazivom „Istraživanje kao proces rješavanja problema“ autori nas korak po korak vode kroz sve faze istraživačkog procesa, dajući nam konkretne smjernice i savjete kako sprovesti svaku fazu istraživanja te, na kraju, rezultate saopštiti u izvještaju o istraživanju zasnovanom na IMRaD modelu. Interesantno je da, u dijelu o preporukama za dalje čitanje, autori ističu kako bi APA standardi trebalo da budu nezaobilazna literatura za svakog istraživača. Autori ovo argumentuju time da APA standardi ne savjetuju već propisuju pravila pisanja i uređivanja teksta za izdavače koji ih prihvataju, a čak i ukoliko nisu obavezni, veoma su korisna literatura s obzirom na stepen detaljnosti i sistematičnosti u razmatranju svih važnih aspekata pisanja i uređivanja teksta. Ovo poglavlje napisano je s ciljem neposredne primjene i kao takvo nesumnjivo će biti od velike koristi za istraživače.

U šestom poglavlju (str. 199-235) pod nazivom „Uzorkovanje“ obrađene su procedure vezane za donošenje odluka o tome koji će elementi populacije biti predmet istraživanja. Poglavlje na sveobuhvatan način obrađuje ovu temu, gdje se pažnja pridaje svim bitnim aspektima uzorkovanja, počevši od definisanja samog pojma populacije, do bavljenja karakteristikama uzorkovanja, vrstama i greškama u uzorkovanju, ali i veličinom uzorka.

Pregled najčešće korištenih naučnih metoda i tehnika u društvenim istraživanjima, koji čini drugi dio ove knjige, počinje sa sedmim poglavljem (str. 236-271), koje sadrži razmatranja o eksperimentalnom metodu. Autori su nastojali da se u ovom poglavlju dotaknu svih bitnih aspekata eksperimentalnog pristupa. S obzirom na iscrpnost

ove teme, segmenti unutar samog poglavlja dosta su kraći od onoga na šta smo navikli u prvom dijelu teksta, ali su autori ipak uspjeli da obrade niz metodoloških procedura karakterističnih za ovaj metod: tipove interakcije, medijaciju, tipove eksperimentalnog dizajna i izbor ispitanika za eksperimentalno istraživanje. Pažnja je posvećena i temama poput tipova eksperimentalne manipulacije, mogućnostima generalizacije rezultata eksperimenta, te provjere validnosti rezultata. Posljednji dio poglavlja govori o nekima od uobičajenih dilema sa kojima se autori susreću prilikom kreiranja eksperimenta, kao što su dilema o tome kada replicirati eksperiment, kada smatrati manipulaciju uspješnom, koliko zavisnih varijabli uključiti u dizajn i slično.

„Anketno istraživanje“ tema je osmog poglavlja (str. 272–332) i predstavlja još jedno veoma iscrpno poglavlje. Ankete kao veoma često korišćen metod prikupljanja podataka u društvenim naukama, svakako su nezaobilazna i važna tema bilo kojeg metodološkog udžbenika i/ili priručnika. U osmom poglavlju dobili smo kvalitetan odgovor na pitanje kad i zašto koristiti anketno istraživanje, koje vrste upitnika postoje, te kako konstruisati upitnik. Autori detaljno razrađuju korake u izradi upitnika i prikupljanju podataka kroz mnoštvo korisnih primjera. U tom kontekstu, izdvojili bismo dijelove poglavlja posvećene formulaciji pitanja i problemima sa smislom pitanja, u kojima autori daju konkretne sugestije u pogledu toga kako kvalitetno formulisati pitanje kako bi se dobili odgovori koje istraživač zaista želi da dobije, a ne društveno poželjni odgovori, ili odgovori koji su posljedica nerazumijevanja pitanja.

„Skaliranje ispitanika, skale stavova“ naziv je devetog poglavlja (str. 333–375), koje počinje diskusijom o konceptu i značaju stavova, a u poglavlju se dalje objašnjavaju različite

skale za mjerenje stavova. Predstavljene su Terstonova, Likertova, Gutmanova i druge skale, kroz opis postupka konstrukcije najčešće korištenih skala i načina njihove primjene. Poglavlje se završava primjerom mjerenja konstrukta „Stav prema matematici“ primjenom nekoliko različitih skala.

U desetom poglavlju (str. 376–388) pod nazivom „Skaliranje stimulusa“ autori nam približavaju psihometrijsku logiku skaliranja stimulusa. Za razliku od prethodnog poglavlja, koje se bavi temom kako skalirati ispitanike prema izraženosti njihovih stavova (na primjer, kako učenike rasporediti prema njihovom stavu prema matematici), ključno pitanje ovog poglavlja jeste kako skalirati stimuluse (na primjer, različite brendove evrokrema prema preferenciji potrošača). Ovo, u poređenju sa drugima kratko poglavlje, kreće od najjednostavnije situacije poređenja parova, odnosno situacije u kojoj ispitanici biraju između dva ponuđena stimulusa, zatim se istraživačke situacije usložnjavaju, pa se autori u nastavku bave rangiranjem stimulusa, a na kraju i višedimenzionalnim skaliranjem.

Indirektne tehnike mjerenja stavova, koje su predstavljene u jedanaestom poglavlju (str. 389–413) obuhvataju skup tehnika koje su razvijene s ciljem da nadomjeste nedostatke u mjerama stavova zasnovanim na samoprocjeni. Autori poglavlje otvaraju razmatranjima indikatora problematičnosti i nedovoljnosti mjera samoprocjene, a potom vrlo vješto ostatak poglavlja strukturiraju prikazujući tehnike u grupama u zavisnosti od toga na koju su komponentu stava usmjerene – kognitivnu, kognitivno-afektivnu, isključivo afektivnu ili bihevioralnu. U ovom poglavlju posebnu pažnju skrenuli bismo na dio o fiziološkim indikatorima afektivne komponente stavova, tj. na opis razvoja nove granične naučne oblasti nazvane socijalne neuronauke. Autori,

u namjeri da naprave paralelu sa Olportovom definicijom socijalne psihologije, socijalne neuronauke definišu kao „pokušaje da se razumije i objasni, koristeći metode i teorije neuronauka, kako na misli, osjećanja i ponašanja utiče stvarno, zamišljeno ili pretpostavljeno prisustvo drugih“. Po našem mišljenju, ipak bi preciznije bilo reći da je cilj socijalnih neuronauka da se „razumije i objasni, koristeći metode i teorije neuronauka, medijatorska uloga fizioloških procesa u vezi između misli, osjećanja i ponašanja sa jedne, te stvarnog, zamišljenog ili pretpostavljenog prisustva drugih sa druge strane“.

Posmatranje, kako autori navode, ne samo da je nezaobilazan dio svakodnevnog iskustva već i najstarija istraživačka tehnika. Ova metoda obrađena je u dvanaestom poglavlju (str. 414-442), gdje se čitaocima predstavljaju njene karakteristike, te se navode konkretne situacije u kojima se može koristiti posmatranje. Vrste posmatranja predstavljene su u nastavku poglavlja, kao i kodiranje ponašanja ilustrovano primjerom često korištenog Bajlsovog IPA sistema kategorija. Posljednja cjelina poglavlja posvećena je treniranju posmatrača i završnim komentarima autora gdje se navode prednosti i nedostaci metode posmatranja. Dvanaesto poglavlje daje jednu jasnu i zaokruženu cjelinu čitaocu ovog, kako sami autori navode, nedovoljno korištenog metoda.

Trinaesto poglavlje (str. 443-479) rezervisano je za analizu sadržaja, gdje nas prvi dio poglavlja upoznaje sa predmetom analize sadržaja, vrstom podataka koji se analiziraju, te nam skreće pažnju na sličnosti i razlike između analize sadržaja i posmatranja. U nastavku poglavlja autori veoma jasno opisuju vrste analize sadržaja i korake u njenoj implementaciji, a kroz slikovite primjere objašnjavaju ključne odrednice ove metode. Potrebno je napomenuti da autori

u ovom poglavlju težište pažnje stavljaju na kvantitativnu analizu sadržaja, dok je kvalitativna analiza sadržaja obrađena u posljednjem poglavlju.

„Uzorkovanje svakodnevnih iskustava“ tema je četrnaestog poglavlja (str. 480-505). Pod uzorkovanjem svakodnevnih iskustava podrazumijeva se neposredno bilježenje svakodnevnih iskustava koja obuhvataju kako objektivne informacije (npr. brzina rada srca, krvni pritisak), tako i subjektivni doživljaj ispitanika (npr. raspoloženje, budnost, samopoštovanje). Poglavlje nam odgovara na pitanje šta je to podstaklo razvoj tehnika uzorkovanja svakodnevnih iskustava, a neki od razloga koje autori navode jesu lakoća prikupljanja podataka, potreba za izučavanjem svakodnevnih događaja, te potreba za izučavanjem konkretnih iskustava. Autori se zatim bave ciljevima ove vrste istraživanja, te mogućnostima upotrebe retrospektivnih i neposrednih procjena, a daju nam i uvid u načine uzorkovanja, načine izvještavanja, učestalost i trajanje istraživanja, tipove pitanja, te planiranje analize podataka.

Ispitivanje grupnih odnosa i kreiranje instrumenata za prikupljanje podataka o njima veoma je značajno za društvene nauke, a upravo se tom temom bave i autori knjige u petnaestom poglavlju (str. 506-534). Poglavlje započinje razjašnjenjem specifičnosti relacionih varijabli, a u nastavku se bavi predstavljanjem metoda za ispitivanje grupnih odnosa - dijadnog indeksa, sociometrije i analize društvenih mreža. Primjer školskog odjeljenja razjašnjava značenje najvažnijih odrednica sociometrijskog metoda poput referentne grupe, kriterijuma izbora, te načina izbora ispitanika nominacijom, rangiranjem, rejting skalom ili poređenjem parova. U posljednjem dijelu poglavlja autori nam približavaju još jednu savremenu metodu čija je popularnost u ekspanziji u začecima

digitalne ere, u kojima se trenutno nalazimo, a to je analiza društvenih mreža. Međutim, prikaz ove metode netipično je sažet i ostavlja utisak nedorečenosti, koji autori nastoje da obrazlože potrebom poznavanja teorije grafova, kao i korištenja specijalizovanih tehničkih softvera kako bi se sprovela ova analiza. Premda su razlozi i više nego opravdani, čitaocu bi svakako koristio jedan plastičan primjer upotrebe, ili barem saopštavanja rezultata analize mreža koji je za ovu metodu izostao.

„Istraživanja na internetu“ naziv je šesnaestog poglavlja (str. 535-571) u kome su na sistematičan način predstavljene neke od osnovnih praktičnih, metodoloških i etičkih dilema kada je riječ o ovom relativno novom prostoru od interesa za društvene nauke. Iako istorijski veoma kratko prisutno, područje istraživanja na internetu pružilo je mnogo inovacija, kako u metodama (npr. online ankete, regrutovanje ispitanika putem interneta), tako i u problemima istraživanja (npr. digitalno nasilje, socijalno umrežavanje), koje autori kritički analiziraju i evaluiraju, te sa druge strane vrlo živopisno i konkretno predstavljaju primjere rješenja određenih dilema, poput toga koji alat za realizaciju istraživanja odabrati, ili kako bi tačno mogla da izgleda informisana saglasnost u online okruženju. U nastojanju da dočaraju čitaocu sve dileme novog prostora istraživanja, autori ponekad možda zalaze i u uvođenje i pojašnjenje isuviše tehničkih pojmova, kao što je slučaj sa različitim varijantama programiranja, ali u cjelini, veoma balansirano saopštavaju ključne aspekte prostora koja su nam istraživanja na internetu otvorila, kao i metodoloških dilema i rizika koji u ovom prostoru obitavaju.

Metode u kvalitativnim istraživanjima obrađene su u sedamnaestom poglavlju (str. 527-621). Početak sedamnaestog poglavlja vodi nas do samih začetaka kvalitativne

analize, na kraju XIX i početku XX vijeka, nakon čega autori opisuju padove i uspone u popularnosti kvalitativnih metoda tokom XX vijeka, sve do posljednjeg rasta u popularnosti koji, čini se, tek hvata zamah u posljednjih nekoliko godina. Potom autori ponovo daju vrlo žive i konkretne sugestije u pogledu toga kako voditi intervju, kako kreirati transkript fokus grupe i slično, a koje mogu naročito biti od koristi za istraživače početnike, provodeći nas dalje kroz brojne tehnike i metode koje se ubrajaju u alate kvalitativnih istraživanja. Autori poglavlje završavaju diskutujući o razlozima preispitivanja naučnog legitimiteta istraživanja dobijenih putem kvalitativnih metoda, koji potiču kako od kritike kvantitativnih istraživača u pogledu nedostatka pouzdanosti i nemogućnosti generalizacije, tako i od nespremnosti kvalitativnih istraživača da se uhvate u koštac sa nekim od gorućih metodoloških pitanja u svojoj praksi.

Iako se u knjizi osjeti ugao posmatranja psihologa, to ne umanjuje značaj i mogućnost korišćenja knjige i od strane istraživača u drugim oblastima društvenih nauka. Knjiga „Alatke istraživača“ ne samo da upoznaje čitaoca sa metodama, tehnikama i principima istraživanja društvenih nauka već nam daje i konkretne alatke za samostalno sprovedenje istraživanja. Pored toga, autori sagledavaju i najaktuelnije metodološke trendove. Međutim, ponekad se ovom domenu stiće utisak nedovršenosti i neizbalansiranosti prezentovanog sadržaja. Ovo nikako ne umanjuje značaj materijala koji nam pruža uvid u savremene tokove, poput upotrebe tehnike analize socijalnih mreža, uzorkovanja svakodnevnih iskustava ili istraživanja na internetu. Ono što je još izostalo jeste razmatranje metodologije mješovitih istraživanja, koja je isto dio savremenih trendova i sve učestalije zastupljena u društvenim naukama.

Knjiga „Alatke istraživača: metodi i teh-

nike istraživanja u društvenim naukama“ koju smo vam prezentovali u ovom prikazu, pruža jedan iscrpan prikaz metoda i tehnika u društvenim istraživanjima. Sam obim knjige upućuje na to da su se autori opredijelili za temeljan pregled naučnih metoda, ali njeno čitanje otkriva namjeru autora da pišu sa mladim istraživačem na umu, kao njenim prvim korisnikom. Primjeri upotrebe metoda, te pojedinosti sprovođenja različitih vrsta istraživanja pravo su osvježenje u odnosu na dosta metodoloških udžbenika koji akcenat stavljaju na apstraktno, ostavl-

jajući istraživaču da praktične aspekte sam savlađuje kroz profesionalno iskustvo. Iako je iskustvo u istraživačkoj praksi nezamjenljivo za sazrijevanje istraživača i povećanje kvaliteta njegovog rada, upravo konkretni primjeri naučnoistraživačkih praksi omogućavaju da se to iskustvo stiče brže i sa manje grešaka, a da konačni domet bavljenja naukom bude veći. Stoga, ovu knjigu preporučujemo svima koji žele da razumiju kako se kreira znanje u društvenim naukama, kao i onima koji žele da aktivno doprinesu kreiranju tog znanja.

Mirjana Damjениć
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci